

УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ПИСЬМЕННИК НА ТЛІ ЕПОХИ

Марченко Н. Володимир Рутківський: тексти долі: Біографічний нарис. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 432 с.

Людські долі охоче підпорядковуються фрактальним принципам побудови світу. Ці мікронні фрагменти, з яких складається полотно доби, здатні відображати в наданих їм часопросторових вимірах обличчя й суть свого часу. Велике в малих конкретних зразках рівне собі як цілому. Є долі, настільки чітко вирізьблені за образом і подобою епохи, що в них виразно проступає, стає зрозумілішою неосяжна назагал архітектоніка того, що іменуємо поступом. Тривання одного життя, його колізії та пульсація в унісон із наявними ритмами суцього, його відрухи в рамках, запропонованих соціумом – цікаві, важливі, мають свою ціну. Априорну безцінність долі кожного звично виводимо за формулою монади, котра справді – “за образом і подобою”. Утім чи не найвищі сенси заховано в досвіді персональної індивідуалізації, у способі творення екзистенційного простору – завжди унікального, бо саме він (мале у великому, велике в малому) і є реальним поступом.

Таку думку розгортає Наталя Марченко в біографічному нарисі “Володимир Рутківський: тексти долі”: показує відповідність особи та індивідуальних програм загальним програмам народу, стики мікркосму й епохи. Мітки часу, присутні в малому й великому, проступають навіть у факті появи книжки. Знана дослідниця дитячої літератури каже, що ідея книжки-біографії у

форматі “діалогу, що триває”, виникла завдяки Інтернету, під час епістолярного спілкування в мережі з В. Рутківським. Листування лише конкретизувало той факт, що спільного в них напрочуд багато, адже хвилюють обох і проблеми писання художніх текстів, і проблеми дитячої літератури, і питання видавничі включно з мотиваційними механізмами читання. А що обоє належать до когорти

україноцентричних письменників, тих, які вміють зазирнути вглиб вітчизняної історії, у саму суть етнічного буття, то повне взаєморозуміння виявилось й надзвичайно плідним.

Теза, що письменник, у цьому випадку – Шевченківський лауреат, знайшов свого ідеального біографа, тут цілком доречно. Світоглядні позиції, подібні інтереси, безумовно, відіграли свою роль. Об'єднало живе зацікавлення не так геополітичними дифузними процесами, що тривали і тривають на нашій території, затиснутій між Сходом і Заходом, як психоповедінковими моделями мешканців порубіжної землі та показ їх нестандартних відповідей на всі виклики й неспинні пертурбації. Власне, і становлення народу, відмінного від сусідів у своїх багатьох виявах духом, упертим у самоздійсненні та невтраченій досі здатності відрізнити світ Свій від світу Чужого. Однак не привченого цінувати світ Свій, культивувати його та берегти.

Н. Марченко й В. Рутківський переконані, що моделям пріоритетності світу Свого завжди приділялося занадто мало уваги, а їх варто ненастанно вживлювати у свідомість народу, котрий перебуває на порубіжжі. Оскільки ж знання про Свій світ найосновніші, за М. Еліаде, для кожної істоти, – закладаються в юному віці, то обоє позиціонуються на дітей і повсякчас наголошують на вирішальному націє-та державотворчому значенні текстів, які формують дитячу свідомість. Привертають увагу до проблеми, котру не поспішає вирішувати наше посттоталітарне, постколоніальне (у перспективі за вибором – постолігархічне, посткорупційне, поствоєнне) суспільство – проблеми формування свідомих себе та Свого громадян. Червоною ниткою проходить ця лінія крізь усю монографію. Вона активізується в додатках, стає завершальним штрихом пропонованого читачеві життєпису Рутківського, котрий в інтерв'ю та листах висловлюється про значущість літератури для дітей, ставить вимогу високого її рівня в контексті розбудови держави й культури, орієнтуючись на кращі світові твори, а не “старі добрі” вітчизняні зразки.

Приваблює оригінальний підхід Н. Марченко до організації та структурування матеріалу, специфічна форма його викладу, коли виникає враження, що діалог із читачем ведуть одночасно двоє – автор-біограф і “власник” біографії. Така композиція, безперечно, оживлює традиційну одноманітність оповіді, властиву жанру. Якщо ж урахувати високу концентрацію інформації в кожному розділі, включно із примітками, то можна говорити про модерне, насичене інтекстом письмо, котре включає широкі асоціативні ряди, а все, що “між рядками”, дає поживу для роздумів та зіставлень. Така “мережева” в сенсі смислотворення структура, власне, і дала змогу авторові, замість традиційно-ефектного препарування зупиненого (чи таки “вбитого”?) життя-тесту, явити перед читачем живу “монаду” людської особистості в її драматичній невловимості та неоднозначності. Читач, безумовно, утрачає право прийняти “правду, установлену біографом”, але отримує натомість свободу скласти власне враження про письменника.

Водночас від першої сторінки, у якій герой нариса звертається до читача, “аби зазнайомитися”, і до останньої “тексти долі” читаються легко, з великим інтересом. Цьому сприяють і нелінійний спосіб викладу фактів автором, і раптова зміна дослідницької оптики із залученням літературознавчого аналізу чи спогадів-коментарів від “першої особи”, укралених курсивом. Класично розгортаючи життєпис, Н. Марченко на всіх окремих хронологічних відтинках, означених як розділи книжки, рельєфно виформовує визначальні аспекти цієї біографії. Такими є, наприклад, інформація про рід письменника в першому розділі, оповідь про його прикладні зацікавлення археологією, з тим у подальших викладках – специфічна конотація поетичної творчості та індустріально-виробничих контекстів його праці у шкідливому для здоров'я цеху, спроби “прижитися” у спілчанській та журналістській спільнотах, незборимий потяг до правдошукацтва тощо. Перераховано й тодішні вагомні події в Україні та здобутки пори в

цивілізаційному масштабі (у всіх розділах присутнє таке нагадування). Тим авторка правомірно наголошує на тому, що великі події – це тло, з котрим пов'язане й на якому здійснюється кожне окреме життя, попри те, що відображаються вони переважно в долі людини випадковими на позір доторками...

Письменника-індивідуаліста, котрий бачить своє покоління дітей війни “м'якою глиною, з якої влада ліпила все, що вважала за потрібне” (35), авторка обрисовує в різних, почасти й невигараних для нього, життєвих ситуаціях. Однак саме ця правдива неприкритість намірів, учинків і текстів увиразнює природну “непіддатливість” його натури та поведінки в юності, під час навчання в Літературному інституті в Москві, у десятиліття незатребуваності та навіть у час запізненого тріумфального входження в український літературний процес. Вели його вірність покликанню, величезна робота над собою, послідовність у прагненні добратися до суті, до історичної правди. Вела українська тема, провідна для митця. Н. Марченко зазначає, що у творчості В. Рутківським рухала головна інтенція: “Виправити духовний хребет нашого народу” (В. Малик), тому “кожен його твір, від перших поетичних спроб і до потужної історичної романістики останніх років, так чи інакше ламає внутрішні затори, нищить стереотипи в людській душі. І робить це напрочуд тонко, майстерно та виважено, бо йдеться про душу найчутливішу – дитячу” (374).

Прикметно, що, крім обробки й систематизації фактів життя письменника, біограф виконала величезну за обсягом роботу над усіма опублікованими на момент виходу монографії текстами В. Рутківського. Відтак пропонує читачам оригінальний огляд його поезії, окреслює долю збірок “Краплина сонця”, “Плоти”, “Експромт”, “Повітря на двох”, “Рівновага”, “Відчинить Богданкове вікно”, “День живої води” тощо, які зазнавали ідеологічних редагувань, докладно зупиняється на окремих ранніх і пізніших віршах. Але більш ґрунтовному аналізу піддає саме прозу: кожний твір у трактуванні авторки має свої етапи появи, свою легенду, зазвичай

нелегкий шлях до читача. Показано і проблеми з видавництвами – складні, тривалі до виснажливості. Авторка окремо не наголошує на багатолітньому, зумовленому державою, вузько корпоративному існуванні книговидання для дітей в Україні. Проте докладна розповідь про долі книжок В. Рутківського на батьківщині увиразнює проблему. Водночас Н. Марченко, вирізняючи етапи текстотворення, скрупульозно аналізує прозовий набуток письменника, диференціює основні риси та етичні доміанти в побутовому, казковому та історико-пригодницькому циклах його повістей і романів.

Попри зовнішні моменти, для Н. Марченко дуже важлива цілісність натури і творчого методу письменника. З одного боку, вона завважує бездоганне розуміння дитячої психології В. Рутківським, який знає, що кожна дитина “спрямована у майбутнє, вона сповнена чекання, всіляких пошуків, знахідок, відкриттів” (397), із другого – їй імпонує художня картина світу митця, який показує у своїх книжках енігматичну велич, природну цілісність і гуманістичну спрямованість як української історії, так і української натури. Сковородинівська “філософія серця” набуває в його творчості прозорого вияву певної поведінкової моделі українця – примножувати добро, замість боротися зі злом; протистояти, замість нищити; пізнати та прийняти, замість відмежуватися.

В. Рутківський, продовжувач лінії вітчизняного екшену, що йде від Ю. Опільського, А. Чайковського, А. Кащенко, О. Стороженка, З. Тулуб та ін., послуговуючись романтичним міфом України, пропонує сучасним підліткам національну альтернативу толкієнізму, поттеріанству, пратчеттовим фентезі. Марченко аналізує історичну канву, сюжетні ходи, характери героїв, потім підсумовує, наскільки важливо авторові донести до юних читачів думку про віру у власні сили та здатність “не піти чужими стежками, не пристати на оману “чужого” (343). Аналіз окремих творів (повість “Сторожова застава”, роман “Сині Води”, трилогія “Джури”) дав змогу дослідниці ствердити: заслуга письменника в тому, що він увів у літературу нові

історичні обшири, примножив кращі зразки традиції української дитячої літератури, а головне, “спромігся витворити новий, адекватний сучасному світові художній простір” (348). Виняткову вагу, надто сьогодні, мають його духовні посили молодому поколінню, його позитивні установки на дію, на чин у бік самореалізації та виконання програми творення, закладеної в естві людському.

Адже кожним своїм текстом Рутківський-прозаїк формує думку про значущість людського “я” звичайного українця і, як сам зазначає, у читачів своїх намагається виховувати “психологію не жертви, не мученика, а психологію переможця” (398). Водночас позначаючи його кредо “писати не про героїчну смерть, а про великі перемоги”, авторка наголошує на тих характерних рисах, які переважають у ментальності народу й котрі втілює у своїх героях письменник. Вона завважує, що знаковими у трилогії про джур є гумор, здатність “тратити силу і життя на те, щоби зробити щось добре, а не знищити зле” (336), а в усіх дитячих повістях переважає оптимізм, позитивне мислення, відсутність злоби й ненависті (чого варте “перевиховання” Баби Яги в повісті “Гості на мітлі” чи “занурення” в серйозний дитячий світ дорослого Кості в повісті “Ганнуся”). Так у свідомість дитини закладається питома “українська формула енергії доброти” (чим не альтернатива ідеї Достоєвського про красу?..). Бо лише вона реально змінює світ, протидіє ентропії, власне, і дає порятунок у безвихідних ситуаціях.

Акцентуючи глибину ідеологем та національні витоки прози В. Рутківського, де “все Україна та Україна” (це вислів московської редакторки, яка редагувала вже третю книжку письменника російською мовою. І коли той заперечив, що там про неї жодного слова немає, вигукнула: “Господи, у вас же кожний рядок дихає Україною!”), Н. Марченко окремо зупиняється на його стилістичній майстерності. Відзначає “скульптурність та виразність фрази”, просту, барвисту, соковиту мову, візуальність письма. Близька до письменницької праці, вона цінить і те, що “оповідь ніби промальовується перед читачем-глядачем”, що в ній

присутня особлива кінетика – “стрімке розгортання дії, повнокровно випукло виписані характери” (336-337), що переконливо і жваво подана динаміка духовних трансформацій та зберігається відповідний вікові героя ракурс бачення дійсності (скажімо, розгортання краєвиду з рівня зросту дитини і дорослого, порівняння та внутрішні діалоги, основані на досвіді життя дітей різного віку тощо). Завдяки цим та другим прийомам чіткіше проступає правда життя, ті фундаментальні істини, котрі в легкій, адаптованій для юних душ, формі, подає письменник.

Оскільки Н. Марченко й В. Рутківський “просту правду життя” відтворюють не тільки доступно, а надзвичайно щиро, уживаючись в описуване, то варто завважити й особливий пієтет і довіру біографа до об’єкта своїх студій. Попри освоєння творчої спадщини письменника, а також численних інтерв’ю, листів, рецензій, найменших публікацій у газетах, які з’являлися впродовж півстоліття, що само собою заслуговує на повагу, Н. Марченко наділена почуттям міри й не викладає всього конгломерату своїх знань про предмет. Вона вміло, навіть елегантно оперує всім цим різноплановим матеріалом, попутно показує середовище українського письменства, описує спілчанські колізії в Одесі та Києві, коментує соціально-політичну ситуацію в державі (спершу це СРСР, потім Україна), подає у примітках короткі біографічні довідки про письменників та інших діячів. До речі, відомості змінюються відповідно до часу описуваних подій; так, зокрема, розгортаються-коментуються долі друзів-письменників В. Рутківського – А. Качана та П. Осадчука, Б. Олійника й ін.

Зазначимо, що інформативно насичений текст, а концентрація фактів у ньому подекуди дуже висока, усе ж має елемент елегантності. Непідробну щирість, симпатію до письменника відчуваемо на кожній сторінці книжки; є й ностальгійні нотки – перегуки з епізодами власного життя. Пунктирною присутністю фактів зі свого життя в контексті іншої біографії авторка намагається нагадати реципієнтові, що “розмова триває”. Адже всі її учасники (письменник,

біограф, тексти, сам читач) усе ще живуть і змінюються, а отже, відкриті до діалогу. Явна інтерференція жанрів хоч подеколи й дезорієнтує читача, проте змушує поважати позицію дослідниці, яка від початку задекларувала синтез наукової і белетристичної біографіки. Погодьмося з нею: справді, тільки так мозаїчно, через колаж, можна повноцінно репрезентувати життєпис дитячого письменника. А водночас й уникнути характерних для таких життєписів дидактизму та оціночних ярликів. Тим-то маємо живий простір тексту, який читач мимовільно заповнює власною співучастю в діалозі митця та науковця, поринає у вир їх невпинного співтворення; тим паче й герой, і автор перебувають не у статиці “забронзовілого”, а в динаміці пульсації життя.

Завважмо високий науковий рівень книжки “Володимир Рутківський: тексти долі” як зразка сучасної біографістики. Автор, справжній педант, розглядаючи різні “тексти”, по чергово бере в руки мікроскоп, бінокль, телескоп. Така несподівана зміна ракурсів бадьорить. Але так, власне, і розставляються акценти, формуються плани (перший, другий, дальній). Саме завдяки зміні оптики, рекурентному ходу думки, а надто об’ємному “образові героя”, у котрому значну роль відіграють його монолози, Н. Марченко зуміла відтворити наратив буття В. Рутківського як “постійний

комунікативний акт, розгорнутий до безконечності шляхом текстотворення” (7). Фотографії, неодмінний компонент таких видань, підтримують, серед інших чинників, візуальний вектор тексту.

Професійно виконана монографія Н. Марченко – ця документальна біографія письменника, що пише для дітей (а до таких життєписів українські дослідники звертаються вкрай рідко), доповнена публіцистичними та белетристичними обертонами, виходами в історичний контекст, стала й “нарисом долі”, й “історією письменства”, та навіть “енциклопедією епохи”. Вона заповнює лакуну як у літературознавчому просторі, так і на полі вітчизняної біографістики.

Скрупульозна робота дослідниці, котра йшла за логікою матеріалу і власним серцем, поетапно, з великою емпатією, висвітлювала перипетії життя й риси творчості неординарного митця, позначаючи водночас і суттєві деталі його епохи, завершилася появою актуальної книжки. Бо саме нині, можливо, уперше у вітчизняній історії, прийшла пора нових акцентів: ми з подивом і гордістю відкриваємо для себе, крім героїки наших “предків”, спромогу й чин наших “дітей”. Така історично закономірна переорієнтація суспільства як ніколи вимагає від гуманітаристики уваги до феномену “дитячого” в усіх його виявах та контекстах.

Отримано 24 березня 2015 р.

*Леся Генералюк
м. Київ*